

QUINS CONREUS HI HAVIA ALS VOLTANTS DE TERRASSA AL FINAL DEL SEGLE XIX?

Pere Roca i Fabregat

Durant els darrers quaranta anys del segle XIX, Terrassa va veure augmentada la seva població en unes set mil persones. Abans havia tardat més d'un segle a aconseguir un increment de la mateixa magnitud. A partir dels anys setanta del segle XIX, Terrassa començava a assemblar-se al que en aquells moments es podia considerar com una ciutat industrial. El creixement demogràfic implicava necessàriament un augment progressiu de la superfície ocupada per cases (entre els anys 1860 i 1900 es va passar de 1.776 a 3.280 cases), carrers, vapors i magatzems. Al final del segle XIX Terrassa ja ocupava un espai urbà delimitat als extrems per la riera del Palau, el torrent de Vallparadís, la via del ferrocarril del Nord i la carretera de Montcada.¹

Aquest creixement de l'espai urbà es va fer sobre terres del terme municipal que, fins en aquell moment, havien tingut una continuada dedicació agrària. El terme de la ciutat havia tingut sempre unes dimensions molt modestes. No va aconseguir engrandir-se fins a l'any 1904, quan s'hi va annexionar una part del municipi de Sant Pere de Terrassa, que era molt més gran i l'encerclava totalment. Per això, si volem caracteritzar l'estructura dels conreus que envoltaven Terrassa al final del segle XIX, no té gaire sentit limitar-se a parlar de les terres del terme territorial estricte de la ciutat. És més lògic referir-se a la totalitat d'un espai humà i econòmic molt més coherent, format pels dos termes.

A mitjans de la dècada dels anys vuitanta del segle XIX, els territoris dels termes municipals de Terrassa i Sant Pere ocupaven una extensió de poc més de vuit mil hectàrees (vegeu el quadre 1). Al voltant de la ciutat dominava un paisatge en què el bosc i els erms eren poc importants. Aquí les terres conreades eren predominants i representaven més del 80 % de la superfície total del terme. Fora d'aquesta zona central, a Sant Pere, l'estructura del paisatge es feia cada cop més complexa. Lluny del nucli urbà, els boscos i els conreus s'anaven repartint l'espai de forma molt més equilibrada. Les masses forestals eren especialment importants als extrems muntanyosos de la zona nord del terme de Sant Pere. Dins dels conreus la vinya hi era absolutament dominant, ja que n'ocupava el 80 % de la superfície. Els cereals de secà i l'olivera hi tenien un paper molt més marginal. En aquells moments, la vinya s'havia convertit en un clar exemple de monocultiu.

Quadre 1. Estructura dels conreus a Terrassa (1887) i Sant Pere de Terrassa (1885-1886) (dades en hectàrees)

	<i>Terrassa</i>		<i>Sant Pere de Terrassa</i>	
Regadiu	18	4,5 %	12	0,1 %
Cereals	181	45,4 %	106	1,3 %
Vinya	111	27,8 %	3853	48,5 %
Olivera	30	7,5 %	352	4,4 %
Bosc i erms	58	14,5 %	3605	45,4 %
Total	398		7928	

Font: AHCT. Dades estadístiques dels segles XIX i XX. Districte municipal de Terrassa: «Relación duplicada del número de quarteras y su equivalencia en varas cuadradas de las clases de cultivos y calidades de los terrenos que existen en este distrito municipal» (1887). Districte municipal de Sant Pere de Terrassa: «Resumen de riqueza rústica y pecuaria» (1885-86, dossier 9).

L'any 1892, la *Revista Tarrasense* va publicar una sèrie d'articles del geòleg terrassenc Domènec Palet i Barba intitulats «Notas agrológicas de los alrededores de Tarrasa». És interessant de reproduir algunes de les seves observacions sobre les característiques dels principals conreus de la zona. Dels cereals comenta que «no se dedican en nuestra comarca á tal cultivo grandes extensiones de terreno. Sólo encontramos dedicados al mismo algunos campos en las inmediaciones de las poblaciones y junto a las casas de campo y cortas porciones correspondientes á las mejores parcelas, en medio de los viñedos, para obtener más bien alimentos para los animales necesarios al cultivo, pues el trigo recogido, a pesar de ser el cereal que se cultiva en mayor escala, sólo alcanzaría á alimentar una parte exigua de la población; además, el cultivo de cereales es actualmente, por distintas causas, ruinoso casi siempre en nuestro país, a no ser en los terrenos recién roturados, en que puede prescindirse del abono, alternándolo en rotación con otras plantas y principalmente si se asocia tal cultivo á la ganadería.»²

Del conreu de cereals, Palet i Barba valora característiques recentment observades pels historiadors del món rural català. D'aquestes, cal destacar-ne les rotacions i l'associació dels conreus amb la ramaderia, pràctiques que feien possible l'obtenció de rendiments que no tenien res a envejar dels obtinguts en les diverses «revolucions agrícoles» europees del segle XIX.³ En aquest marc, no podem oblidar el paper exercit per l'aglomeració urbana de Terrassa o Sabadell a l'hora de proporcionar productes fertilitzants d'origen orgànic. Segons els enginyers del final del segle XIX, als afores dels nuclis urbans de Terrassa i Sabadell «se utiliza la letrina para los cereales, también el estiércol de cuadra, [...] utilizándose también en estas comarcas los residuos de las fábricas de paños y tejidos de algodón.»⁴

L'autor de les notes també dedica alguns paràgrafs a comentar els conreus de regadiu, localitzats al fons de les rieres i torrents, on es podia accedir fàcilment a l'aigua necessària per regar-los. No s'estalviaven esforços per aconseguir les aigües subterrànies, «abriendo pozos de poca profundidad en los sitios donde brota un manantial, y en los puntos donde la apertura de una galería ha logrado el alumbramiento de aguas subterráneas se forma una pequeña porción de terreno regable que se destina á huerta».

El conreu de l'olivera es concentrava, associat a la vinya, a les zones nord i oest de Terrassa. La creixent rendibilitat del conreu de la vinya va provocar un descens de la superfície plantada d'olivera. Aquest desplaçament de recursos productius cap al conreu de la vinya és perfectament explicable. Palet i Barba escriu que la vinya «es el cultivo general de la región que bosquejamos, constituye su principal riqueza agrícola». Malgrat això, l'autor del text reconeix que a l'inici de la dècada dels noranta el gran cicle d'expansió vitícola del Vallès Occidental començava a ser estroncat per l'impacte de la fil·loxera: «Desgraciadamente este rico venero de riqueza está pronto a desaparecer; sus antes hermosos viñedos están amenazados de muerte; es más, están pereciendo. La terrible filoxera ha invadido hace tiempo esta región; los focos son ya innumerables; principalmente en la parte media y baja, donde son pocas las viñas que no hayan sufrido los primeros ataques.»

A la dècada dels anys vuitanta, però, poc abans de l'impacte de la fil·loxera, la plantació de vinyes, esperonada per l'alça constant dels preus, havia aconseguit la seva màxima extensió. En aquells moments, a la demanda interna s'hi afegia la generada pels mercats francesos, cada cop menys proveïts de vi a causa de l'impacte de la malaltia. Francesc Gorina, un pagès de Matadepera autor d'un interessant dietari, ho va deixar molt ben reflectit en una nota redactada l'any 1880: «Al motiu de haber anat al vi tan cart no a sigut per falta de collita, que la collita a sigut bona. A dependit de la melura o filuxera de France que a invalit molta vinya, y las comicions francesas an agabellat al vi a cualsevol preu.»⁵

Al final del citat procés d'expansió, entre els dos municipis que tractem en aquest estudi, la vinya ocupava una superfície al voltant de les quatre mil hectàrees. Això significava el 85 % de la terra conreada i el 47 % de la superfície total dels dos municipis. Vista la importància d'aquest conreu, no ens ha d'estranyar que des de mitjan segle XIX el vi fos l'únic producte realment excedentari de l'agricultura del Vallès Occidental. Una memòria de Roig i Armengol sobre el conreu de la vinya publicada l'any 1890 afirmava que «los vinos de la comarca son solicitados por el comercio, á causa de servir de base en gran parte á los de exportación y embarque, ó para mejorar los de clases inferiores que se consumen en Barcelona».⁶

En aquests moments, el partit judicial de Terrassa produïa, en 11.981 hectàrees de terra plantada de vinya, una mitjana de 230.900 hectòlitres de vi cada any. En producte per hectàrea ocupava el tercer lloc després de Vilanova i Sabadell.⁷ El conreu de la vinya era realitzat per rabassaires que havien obtingut la terra en arrendament o emfiteusi dels amos de les grans masies de la zona. A canvi, havien de pagar una renda en espècie, de forma que era el propietari qui s'encarregava de la comercialització dels excedents. A la memòria de l'any 1890 abans citada, Roig i Armengol hi destaca que «la elaboración del vino es bastante perfecta. Va generalizándose la selección del fruto, para obtener mayor coloración y fuerza.»

El nivell de desenvolupament tècnic de l'agricultura d'aquells moments convertia la força i les habilitats humanes en un dels principals factors productius. L'altre, evidentment, era la terra. Ja hem vist quin tipus d'ús tenia el sòl, però, què podem dir de la força de treball agrària del final del segle XIX? Disposem de les dades del quadre 2, elaborat a partir de les informacions d'un qüestionari o interrogatori sobre l'agricultura del terme de Terrassa de l'any 1881, en el qual podem trobar dades aplicables al conjunt del món rural que circumdava la ciutat.

Quadre 2. Demanda i oferta de treball en l'agricultura de Terrassa i de Sant Pere (c. 1885)

	<i>Cereals</i>	<i>Olivera</i>	<i>Vinya</i>	<i>Total</i>
Hectàrees	287	382	3.964	
Jornals masculins/ha /any	34	25	52	
Jornals femenins/ha/any	20	13	17	
Demanda de jornals masculins	9.758	9.550	206.128	225.436
Demanda de jornals femenins	5.740	4.966	67.388	78.094
Demanda de jornals	15.498	14.516	273.516	303.530
Oferta anual de jornals masculins*				447.433

(*) Calculada a partir d'una població activa agrària de 1.559 persones (Terrassa: 712; Sant Pere: 847). Vegeu: ROIG I ARMENGOL, R. *Memoria acompañatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona*. Barcelona, 1890, p. 74. Un jornalier agrari masculí actiu podia arribar a treballar cada any un màxim de 287 dies (COLOMÉ I FERRER, J. «Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: el caso catalán»: *Revista de Historia Económica*, 2, 2000 [any XVIII], taula 4). La font utilitzada apunta que la demanda de treball per hectàrea de vinya era, als voltants de Terrassa, de 79 jornals (52 de masculins i 17 de femenins). D'altres autors defensen valors més baixos: 47,3 jornals a la Segarra i 55,9 al Penedès; vegeu: GARRABOU, R.; PUJOL, J.; COLOMÉ, J.; SAGUER, E. «Estabilidad y cambio de la explotación campesina (Cataluña, s. XIX-XX)». Dins: GARRABOU, R. (coord.). *Propiedad y explotación campesina en la España contemporánea*. Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1992, p. 70-80. Josep

Colomé Ferrer, al treball citat, calcula aquesta xifra en 50,1 jornals. Tots aquests valors són molt coincidents amb els 52 jornals masculins de la nostra font. És exagerat el valor de la font terrassenca o són les altres fonts les que oculten el treball femení?

Font: per a les superfícies conreades, vegeu el quadre 1; pel que fa als jornals per hectàrea i any: AHCT. Dades estadístiques dels segles XIX i XX. Interrogatori contestat per l'alcalde de Terrassa l'any 1881.

El quadre presenta aspectes que cal destacar. En especial, la importància del treball de les dones, significativament més gran en el conreu dels cereals, en què arriben a treballar el 37 % dels jornals necessaris, mentre que en el de la vinya solament feien el 24 %.⁸ Aquestes xifres semblen apuntar en el sentit que els homes monopolitzaven determinades feines del cycle agrari de cada conreu, en especial aquelles que els permetien obtenir uns ingressos salarials més alts.⁹ Això devia portar a una clara divisió sexual del treball, amb l'objectiu de limitar la competència de les dones.

Les dades de la cinquena columna del quadre poden servir per a fer una lectura global de l'oferta i la demanda de treball de l'agricultura de la zona però, d'alguna manera, són valors irrealistes que solament tindrien sentit en el cas que el treball dels pagesos es pogués repartir de forma perfectament homogènia al llarg de tots els dies de l'any. Això no era mai d'aquesta manera, perquè el cycle vegetatiu de les plantes condicionava enormement l'estacionalitat del treball que s'aplicava al seu conreu.

A diferència d'altres tasques, la verema s'havia de concentrar en un espai de temps relativament petit i s'havia de fer a totes les vinyes pràcticament al mateix moment. S'ha calculat que, al final del segle XIX, la durada òptima d'una verema podia voltar els vint dies, més enllà dels quals es corria el risc que el vi es malmetés, per la diferent maduració dels raïms en un interval de temps tan llarg. El quadre 3 s'ha elaborat tenint en compte aquest condicionant i el fet que una verema necessitava, aproximadament, uns 11,9 jornals per hectàrea de vinya.

Quadre 3. Oferta i demanda de jornals de treball masculí a les veremes de Terrassa i Sant Pere (c. 1885)

	<i>Terrassa</i>	<i>Sant Pere de Terrassa</i>
Hectàrees de vinya	111	3.853
Jornals necessaris per a la verema	1.320	45.850
Actius masculins	712	847
Jornals masculins disponibles	14.240	16.940
Jornals d'excés (+) o de dèficit (-)	+12.920	-28.910

Font: vegeu el quadre 2.

Si bé calculats anualment els jornals masculins excedien la demanda total de treball agrícola, els termes s'invertien totalment durant la verema. A Terrassa sobrava força de treball i a Sant Pere en faltava. Així, s'explica que per a fer la verema es reclutés molt treball infantil i femení i que aquest fos poc utilitzat en altres moments en què sobraven braços masculins.¹⁰ En aquells moments, la vinya encara ritmava la vida de les dones i els homes de la ciutat industrial. La premsa local no va deixar de reflectir aquesta realitat. En una nota del 27 de setembre de l'any 1886, la *Revista Tarrasense* apuntava que «la mayor parte de los laboriosos vecinos de esta ciudad se hallan atareados en las faenas de la vendimia, por cuyo motivo en el día de hoy pocos serán los que celebren las fiestas de la Virgen de las Mercedes, patrona de Cataluña».¹¹

NOTES

1. BERENGUER, F.; COMA, J. «L'evolució del poblament». Dins: *Història de Terrassa*. Terrassa: Ajuntament de Terrassa, 1987, p. 58.
2. *Revista Tarrasense*, 31-VII-1892.
3. GARRABOU, R.; PASCUAL, P.; PUJOL, J.; SAGUER, E. «Potencialidad productiva y rendimientos cerealícolas en la agricultura catalana contemporánea (1820-1935)»: *Noticiario de Historia Agraria*, 10, 1995, p. 101-103.
4. Citat a: GARRABOU, R.; PUJOL, J. «El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX»: *Recerques*, 19, 1987, p. 57.
5. GORINA I RIERA, F. *Dietari de Francesc Gorina i Riera, pagès de Matadepera, 1841-1904* [en curs de publicació], llibreta VII, p. 15.
6. ROIG I ARMENGOL, R. *Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la provincia de Barcelona*. Barcelona, 1890, p. 211.
7. ROIG I ARMENGOL, R. *Op. cit.*, p. 25.
8. En una estimació de la participació del treball femení en el conreu de la vinya, es calcula que aquest aportava al voltant del 18,4 % dels jornals. COLOMÉ I FERRER, J. «Pequeña explotación agrícola, reproducción de las unidades familiares campesinas y mercado de trabajo en la viticultura mediterránea del siglo XIX: el caso catalán»: *Revista de Historia Económica*, 2, 2000 (any XVIII), p. 18.
9. L'interrogatori de l'any 1881 indica que a la viticultura els jornals masculins es pagaven a 3 pessetes i els femenins a 2,40 pessetes. Una diferència del 20 %, significativament menor que els valors que reproduïxen altres estudis; potser és deguda a la major demanda de treball femení durant la verema. GARRABOU, R.; PUJOL, J.; COLOMÉ, J. «Salaris, ús i explotació de la força de treball agrícola (Catalunya 1818-1936)»: *Recerques*, 24, 1991, p. 28.
10. Sobre la contractació i el control de la força de treball femenina a les veremes, vegeu: PUJOL ANDREU, J. «Trabajo asalariado y actividad agraria en Can Codorniu: Un caso excepcional en la explotación del viñedo catalán durante el primer tercio del siglo XX». Dins: NADAL, J. *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999, vol. I, p. 480-489.
11. *Revista Tarrasense*, 27-IX-1886.

Isidro Torras Falguera

Propietari y colliter de vins negres pera la exportació, elaborats sense sulfat de potassa ni barreija de cap mena. — Propietats á Rubí, S. Pere de Tarrassa y San Quirse de Tarrassa.

Premiat ab medalla d' or á la Exposició Universal de Barcelona de 1888.

Tarrassa

Isidro Torras Falguera

Propietario y cosechero de vinos tintos para la exportación, elaborados sin sulfato de potasa ni mezcla de ninguna clase. — Propiedades en Rubí, San Pedro de Tarrasa y San Quirico de Tarrasa.

Premiado con medalla de oro en la Exposición Universal de Barcelona de 1888.

Tarrasa

Isidro Torras Falguera

Propriétaire et élaborateur de vins rouges pour l'exportation. Elaboration faite sans sulfat de potasium et sans aucune mélange. — Propriétés á Rubi, San Pedro de Tarrasa et San Quirico de Tarrasa.

Médaille d'or á l'Exposition Universelle de Barcelone de 1888.

Tarrasa

Anunci d'un propietari i productor de vi de la zona de Terrassa. Reproduït del llibre de R. Roig *Memoria acompanyatoria al mapa regional vinicola de la provincia de Barcelona* (1890), nota 6.